

QARAQALPAQ TILINDEGI QURILIS TERMINLERINIŇ QOLLANILIW ÖZGESHELİKLERI

Eshanov Shinibek Kallibekovich

Xojeli rayoni 7-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebi

qaraqalpaq til pání muǵallımı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21802098>

Annotaciya. Búgingi kúnde qurılıs tarawı ekonomikanıń strategiyalıq baǵdarlarınıń biri bolıp esaplanadı. Tarawdıń tez pát penen rawajlanıwı qaraqalpaq tilindegi qurılıs terminologiyasınıń da bayıwına alıp kelmekte. Qurılısqa baylanıslı jańa túsiniklerdiń payda bolıwı olardı anıq, túsinikli hám normativ túrde ataw zárúrligin kúsheytedi. Sonlıqtan, usı maqalada qaraqalpaq tilindegi qurılıs terminleriniń qollanılıw ózgeshelikleri, olardıń semantikalıq, leksikalıq hám kommunikativlik qásiyetleri lingvistikalıq jaqtan talqılanadı.

Tayanış sózler: qurılıs terminologiyası, termin, semantika, leksika, norma, kommunikaciya, qaraqalpaq tili.

Til jámiyet penen birge úzliksiz rawajlanıp baratırǵan sociallıq qubılıs bolıp tabıladı. Jámiyette jańa ilim tarawlarınıń, texnologiyalardıń hám islep shıǵarıw salalarınıń payda bolıwı tildiń leksikalıq quramına tikkeley tásir etedi. Hár bir jańa túsinik óz atamasın talap etedi. Sol sebepli terminologiya ádebiy tildiń eń tez rawajlanatuǵın bólimleriniń biri esaplanadı. Qurılıs terminologiyası da usınday dinamikalıq rawajlanıp baratırǵan terminologiyalıq sistemalardıń biri bolıp tabıladı [5, 194-198].

Qurılıs terminleri qurılıs procesleriniń, injenerlik sheshimleriniń, materiallardıń, konstrukciyalardıń hám texnologiyalardıń atamaların bildirip, ilimiy hám kásiplik qarım-qatnasta anıqlıq hám túsiniklilikke támiyinleydi. Eger terminler birdey qollanılsa yamasa olardıń mánisi durıs túsinilme, qurılıs procesinde túrli qátelikler payda bolıwı múmkin. Sol sebepli terminlerdi normaǵa say qollanıw ilimiy hám ámeliy jaqtan úlken áhmiyetke iye [4, 293-294].

Qaraqalpaq tilindegi qurılıs terminleriniń eń tiykarǵı ózgeshelikleriniń biri olardıń birdey mánililigi esaplanadı. Ádebiy tilde kópshilik sózler kóp máni bildire aladı. Al termin tek bir ilimiy túsinikti belgilewı kerek. Mısalı, fundament, armatura, beton, sement, kolonna, panel, fasad, rigel terminleri qurılıs tarawında belgili bir konstrukciyanı yamasa materialdı ataydı. Bul terminlerdiń mánisi kontekstke baylanıslı ózgermeydi.

Qurılıs terminleriniń jáne bir áhmiyetli belgisi sistemalıq bolıp tabıladı. Tarawǵa tiyisli terminler óz ara mazmunlıq baylanısqı iye. Mısalı, fundament, diywal, qabat terminleri imarattıń konstrukciyalıq elementlerin bildiredi. Al sement, beton, armatura, gerbish, gidroizolyaciya, teploizolyaciya terminleri qurılısta qollanılatuǵın materiallar hám texnologiyalardıń sisteması menen baylanıslı.

Qaraqalpaq tilindegi qurılıs terminleriniń kópshiligi internacional xarakterge iye. Olar negizinen rus tili arqalı kirip, qaraqalpaq tiliniń fonetikalıq hám grammatikalıq nızamlarına beyimlesken. Mısalı, beton, sement, armatura, montaj, rekonstrukciya, ventilyaciya, proyekt terminleri grammatikalıq qosımshalardı erkin qabıllaydı: betonniń, sementke, proyekt, montajlaw, rekonstrukciyalaw. Bul jaǵday terminlerdiń qaraqalpaq tili sistemasına sińisip ketkenligin kórsetedi [1, 185-190].

Qurılıs terminleriniń qollanıwı kommunikativ ortalıqqa qarap ayırım ózgesheliklerge iye. Rásmiy hújjetlerde, standartlarda, qurılıs normalarında hám texnikalıq hújjetlerde terminler tek

bir variantta qollaniladi. Olar sinonimlar menen almashtirilmaydi ham obrazli manide isletilmeydi. Sebebi bunday hujjetlerde har bir sozdi aniq ilmiy manisi bolwi talap etiledi.

Ilimiy adabiyatlarda terminlar teoriyalik tusiniklar tushundiruv ushun qollanilsa, oqiw adabiyatlarida ular studentlar din kasiplik soz bayligin bayitwga xizmet etedi. Ameliy qurilis prosesinde bolsa terminlar ustalar, injenerlar, arxitektorlar ham texniklar arasidagi qarim-qatnastin tiykargi qurali bolip tabiladi. Sol sebepli terminlar din birdey qollanilwi kasiplik qatnasta tushinbewshiliklar din aldun aladi.

Qurilis terminlarini bir bolegi kundelikli soylewge de sinisip barmaqta. Misali, beton quyiw, sement aralastiruw, plastik ayna, metal esik siyaqli atamalar xaliq tilinde de ken qollaniladi. Biraq ular arnawli ilmiy adabiyatda termin sipatinda qollanilganda tek aniq bir tusinikti bildiredi.

Qaraqalpaq tilindegi qurilis terminlarini qollanilwinda soz jasaw procesi de belsendi orin tutadi. Misali, qurilis sozinen qurilishsi, qurilishiq, qurilis maydani, qurilis materiallari siyaqli atamalar jasalgan. Sol siyaqli betonlaw, montajlaw, armaturalaw, izolyaciyalaw siyaqli atamalar da qurilis proceslerin aniq atawga xizmet etedi [2].

Hazirgi waqitta sanli texnologiyalar din rawajlanilwi menen qurilis terminologiyasi jane de bayip barmaqta. BIM texnologiyasi, aqilli uy sistemalari, ekologiyaliq qurilis, energetikalik natijelilik siyaqli jana bagdarlar menen baylanisli kop sanli terminlar qollanilwga kirip kelmekte. Bul terminlar din qaraqalpaq tilini nizamlilikqlarina muwapiq normallastiruw zaman talaplarina aynalmaqta.

Sunday etip, qaraqalpaq tilindegi qurilis terminlarini qollanilw ozgeshelikleri olar din bir manililigi, sistemaliligi, normativligi ham semantikalik aniqiligi menen belgilenedi. Qurilis terminlari ilmiy izertlewlerde, texnikaliq hujjetlerde, oqiw adabiyatlarida ham ameliy iskerlikte natijeli qarim-qatnastu tamiyinlewshi tiykargi til birlikleri bolip tabiladi. Sol sebepli olar din izertlew, sistemalastiruw ham qaraqalpaq adabiy tilini normalarina say jetilistirip bariw bugingi terminologiya ilimini ahmiyetli waziyplarini biri esaplanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. ABDULLAYEV, S., & ABDULLAYEV, O. (2025). O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA YANGI TERMINLARNING SOHALARGA DOIR TARAQQIYOTI. XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR, 1(6), 185-190.
2. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminlari. –Nokis, «Bilim», 1999.
3. Dawletov A. Dawletov M., Qudaybergenov M., Hazirgi qaraqalpaq adabiy tili. Morfemika. Morfonologiya. So'z jasali'w. Morfologiya. –No'kis, «Bilim», 2010.
4. Sag'dullayev, M. I. (2025, May). MUSTAQILLIK YILLARIDA QURILISH LEKSIKASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. In E-Conference platform (Vol. 1, No. 20-may, pp. 293-294).
5. Sobirov, O. (2026). INGLIZ VA O 'ZBEK TILLARIDA QURILISH ATAMALARINING UMUMIY LEKSIK TASNIFI. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 3(5), 194-198.